

PUHUTUN KIELEN VARIAATIO TELEVISIOKESKUSTELUSSA

PIRKKO NUOLIJÄRVI

Radio on ollut Suomessa 1920-luvulta lähtien, televisio 1950-luvulta lähtien. Varmaan yhtä kauan on keskusteltu radio- ja televisiolähetysten kielenkäytöstä. Vaikka käsitykset julkisesta puhekielestä ovat vuosien varrella saattaneet muuttua, julkisella näyttämöllä keskustelevat ovat jatkuvasti huomion kohteena.

Huomiota kiinnitetään erityisesti toimittajiin, jotka pitkään saivat myös kielenkäytön ohjeita. Ohjelmatoiminnan säännöstössä kehoitettiin käyttämään hyvää yleiskieltä ja eriteltiin muutenkin, millaista kielimuodon pitäisi olla (ks. esim. Karttunen 1986). Myös studioon kutsuttujen vieraiden puhetapaa käsitellään esimerkiksi katsojapalautteessa. Merkille pantavaa on se, että usein huomion kohteeksi joutuu keskustelijan kielimuoto, ei aina niinkään se, miten hän selviytyy keskustelijana. Se kielellinen variaatio, joka on muissa kielenkäyttötilanteissa sallittua ja mielenkiintoista ja jota jopa toivotaan, ei monen mielestä ole sallittua eikä toivottavaa julkisen näyttämön kaikissa ohjelmissa. Katsojat jakautuvat asenteiltaan tietenkin erilaisiin ryhmiin oman taustansa ja mieltymystensä perusteella.

Tässä yhteydessä tarkoitukseni ei ole käsitellä katsojien käsityksiä, vaan tarkastelen televisiokeskustelujen variaatiota sellaisena kuin se näyttäytyy eräiden äänne- ja muoto-piirteiden valossa.¹ Kiinnostuksen kohteena on lähinnä poliitikkojen keskusteluja, erityisesti vaalikeskusteluja. Keskustelut on käyty MTV3:ssa ennen eduskuntavaaleja 1999, TV1:ssä ennen presidentinvaaleja 2000 ja TV1:ssä ennen eduskuntavaaleja 2003.

Vaikka keskustelun keinoja ja esimerkiksi morfologista variaatiota on vaikea sijoittaa

¹ Katsaus perustuu Kotikielen Seuran vuosikokouksessa 14.3.2003 pidettyyn esitelmään.

saman analyysin elimellisiksi osiksi, pohdin hiukan sitäkin, mitä tekemistä näillä kahdella eri tason ilmiöjoukolla on toistensa kanssa. Tällöin viitataan lyhyesti myös siihen, mikä merkitys perinteisillä taustamuuttujilla, tässä tapauksessa alueellisella taustalla ja sosiaalisella asemalla, on keskustelussa, miten siis asianomaisten sosiaalinen identiteetti on näkyvillä.

KIELELLINEN VAIHTELU TELEVISIOSTUDION KONTEKSTISSA

Televisiokeskustelua tarkasteltaessa kieliyhteisön sisäiset tasoittumis- ja eriytymistendenssit asettuvat mielenkiintoiseen valoon. Tilanteena on yleensä monenkeskinen, tampere-laisessa tai helsinkiläisessä studiossa käyty keskustelu, jota katsovat lukuisia erilaisia kielimuotoja puhuvat suomalaiset. Televisioympäristö on jossain määrin yksipuolisempi kuin vastaava radion kieliympäristö, ovathan paikallisradiot ja Ylen alueelliset kanavat pitämässä yllä alueellisia kielimuotoja — ainakin tarjoavat niihin mahdollisuuden.

Kullakin televisiokeskustelijalla on oma kielellinen taustansa, mutta myös runsaasti samankaltaista kielellistä historiaa takanaan; useimmat keskustelijat ovat poliitikkoja tai jonkin erityisalan hyvin koulutettuja asiantuntijoita eli vahvan kirjallisen kulttuurin läpikäyjiä. Vielä jokin aika sitten ainakin vanhin polvi edellytti julkiselta keskustelijalta, erityisesti toimittajilta, mutta myös esimerkiksi ministereiltä, kirjakielen mukaista puhe-tapaa (ks. Paananen 1996: 525), mikä on ainakin keski-ikäisen keskustelijan ja katsojan tiedossa edelleenkin varsin hyvin. Toisaalta tiedämme, että eteläsuomalaiset kaupunkikielen piirteet ovat olleet osa julkista kielenkäyttöä useiden vuosikymmenien ajan (ks. Hä-mäläinen 1970). Julkisen puhutun suomen normisto on muuttunut puhekielisempään suun-taan, ja tästä on ollut viitteitä jo pitemmän aikaa (vrt. Paananen 1996). Siten hyvin monet muuttajat vaikuttavat siihen, millaiseksi televisiokeskustelun variaatio lopulta muodos-tuu.

Vaalikeskustelut tarjoavat joka tapauksessa hyvän mahdollisuuden sosiaalisen statuksen ja kielenkäytön symbioosin tarkastelulle. Kyseessä on julkisuuden henkilöiden julkinen tilanne, jossa jokainen katsoja voi sijoittaa keskustelijoita sekä sosiaalisten muuttujien että keskustelun ilmentämien seikkojen perusteella johonkin ryhmään. Se, mitä tiedämme ennestään keskustelijoista, ei ole yhdentekevää. Yhdentekevää ei ole myöskään se, mitä keskustelun aikana tehdään, vaikka kaikki yksityiskohdat eivät olisikaan samalla tavalla merkittäviä.

Kuten puhekielen variaatiota yleensä, televisiokeskustelussakin ilmenevää variaatio-ta voi tarkastella ainakin kolmesta näkökulmasta:

- 1) Vaihtelua voi tarkastella käyttäjäkohtaisesti eli voi analysoida sitä, miten eri henkilöt puhuvat televisiokeskustelussa.
- 2) Vaihtelua voi tarkastella keskustelukohtaisesti eli voi analysoida sitä, miten eri keskustelut eroavat toisistaan. Tällöin voi miettiä myös syitä siihen, miksi jotkut yksilöt ovat erilaisia eri keskusteluissa.
- 3) Vaihtelua voi tarkastella käyttäjäkohtaisesti keskustelun sisällä, eli voi analysoida sitä, miten sama henkilö käyttää keskustelun eri kohdissa eri variantteja joko tietoisesti tai tiedostamattaan.

▷

Kaikissa näissä näkökulmissa kiinnostavaa on sekä määrällinen että laadullinen variaatio. Hypoteesina on se, että laadullinen variaatio on leimautumisen kannalta yhtä kiinnostavaa kuin määrällinen. Kiinnostavaa on se, mitkä piirteet varioivat, mitkä taas eivät. Seuraavassa pohdin näistä kolmesta näkökulmasta ja muutamien esimerkkien perusteella sitä, miltä julkinen variaatio kuulostaa.

KÄYTTÄJÄKOHTAINEN VARIAATIO

Keskusteluihin pyydettyjen vieraiden käyttämien kielimuotojen variaatio kuvastaa luonnollisesti suomalaisen kieliyhteisön nykyvariaatiota, olivat keskustelijat keitä tahansa. 1990-luvun keskusteluohjelmissa äänne- ja muotovariaatio on melko runsasta, ja puhujat voi jakaa ryhmiin seuraavaan tapaan (ks. lähemmin Nuolijärvi & Tiittula 2000: 237–248):

- 1) kirjakieliset, vähän ja silloinkin erittäin leimattomia puhekielen variantteja käyttävät puhujat
- 2) puhekielisiä äänne- ja muotovariantteja jossain määrin käyttävät, sanastoltaan yleiskieliset puhujat
- 3) selvästi muusta ryhmästä erottuvat, monipuolisesti (äänne- ja muoto-opillisesti, sanastollisesti ja syntaktisesti) erilaisia puhekielen variantteja käyttävät, lähinnä uusmaalaista tai etelähämäläistä kaupunkipuhekieltä suosivat puhujat
- 4) toisen tai kolmannen ryhmän puhujia muistuttavat, mutta muutamain varianttein myös oman, usein pääkaupunkiseudusta erottuvan alueellisen taustansa tai selvän helsinkiläisyytensä paljastavat puhujat.

Ennen kuin tarkastelen vaalikeskustelujen esimerkkejä, otan esimerkkejä muutamista aikaisemmista 1990-luvun keskusteluista, joissa keskustelijoiden kielimuodot erosivat selvästi toisistaan.

Esimerkissä (1) on ensimmäiseen, kirjakielisten ryhmään lukeutuva keskustelija, tunnettu poliitikko Olli Rehn.²

- (1) OR: **mä** uskon uskon kyllä että: varsinkin presidentinvaalien jälkeen nais-ö naisliikkeessä taikka naisten keskuudessa on hyvin paljon .h latautunutta poliittista energiaa mutta **mä** uskon että se (.) tulee heijastumaan (.) tulee tulemaan läpi eri puolueiden kautta seuraavissa vaaleissa ja .hh ja mielestäni se on periaatteessa aivan oikein olkoonkin että käytännössä me miehet tietysti joudumme siitä ehkä ehkä kenties ö kärsimään. en kuitenkaan sen takia aio lähteä itseäni kastroimaan että .hh parantaisin mahdollisuksiani tulevissa (.) eduskuntavaaleissa. (.) mutta se on realiteetti että naiset tulevat ö vahvasti (.) vahvasti (.) seuraavissa vaaleissa esiin.

(100 minuuttia: Onko vain väärää politiikka? 11.3.1994)

² Esimerkeissä puhekieliset äänne- ja muotovariantit on havainnollisuuden vuoksi lihavoitu.

Ilman muutamia puhekielisiä pronominivariantteja (*mä*) tai puhekieleen kuuluvaa toistoa puheenvuoron voisi ajatella olevan kirjoitettua tekstiä lähes sellaisenaan.

Esimerkissä (2) esiintyy oman alueellisen leimansa säilyttävä puhuja, turkulainen kansanedustaja Janina Andersson.

- (2) JA: **mum mielestä** se [vihreät] on aika kokonaispuolue jos **näi kattlee mejän hallitusta ni** onhan siinä **niinku** kokonaisnäkemystä **niinku** kuvaa **tää** myös **tää niinku** talouspuoli ja sosiaalipuoli on .hh **kaikki on** yhtä mieltä siitä että pitää antaa turvaa kaikille ja mahdollisuuksia siitä **et et niinku** ei saa päästää alas **ni sä- siks tää on must jännä tää** vasemiston nyt ne aatteet **ni must ne on** hienoja jos ne jos ne käytännössä **et mun ongelma** on se että .hh että on eri mitä **ihmist puhuu** puhu ja mitä **ne sit tekkee** myös **niinku oikiasti**.

(100 minuuttia: Onko vain väärää politiikkaa? 11.3.1994)

Vuorossa on monia lounaismurteille tyypillisiä piirteitä, kuten yleisgemiinaatiota (*tekkee*), sisäheittoa (*ihmist* 'ihmiset') ja *ia*-varianttia (*oikiasti*) sekä laajemminkin länsimurteille tyypillisiä variantteja (*kattlee*). Lisäksi Andersson suosii lounaismurteissakin tunnettua *mejän*-tyyppiä ja lukuisia yleisesti käytettyjä puhekielen variantteja (*must*, *mun mieles-tä*, *et*, *sit*, *tää*, *niinku*).

Toinen paikallisuutta osoittava esimerkki on Nadja Pyykön helsinkiläispuhekielisyyttä edustava näyte Ajankohtaisen kakkosen teemakeskustelusta.

- (3) NP: **mää** en **nää** todellakaan, nyt **mä** puolustan (.) viiniä (.) siis viiniä en Koskenkorvaa jota myöskin **sitäki** nautin, .hh **ni** puolustan viiniä siinä että **mä** en **nää** siinä mitään pahaa, .hh **et mä** työpäivän jälkeen **meen** kavereitten kanssa **juomaa** .hh pari kolme **lasii** viiniä **mä** en näe siinä yhtään mitään pahaa, .hh **sitte ku mää** pidän näitä tipattomia kuukausia (.) .hh **ni mä oon ollu** kova **tekee** töitä ja **mulla** on **hirveesti duunii** .hh **mut mulla** ei ikinä **oo** almanakka niin **täys ku sillon ku mulla** on tipaton **kuukaus** .hh koska **mä** osallistun napatanssin, sambakursseille, .h **mä** uin kolme kertaa päivässä, **mulla** on **siis niinku niin hirvee** kiire .hh **et mul** tulee **ihan hirvee** stressi siitä .hh että että **mä** en juo mitään koska **mun** pitää olla **ihan** ei saa **koskee** mihinkään, .hh **ni** ei se **mun mielestä mun onni oo**, kyllä **mun onni** on kapakassa (.) **flirttailla** jonkun **jätjän** kanssa ((kääntyy viereisen streittarin puoleen)) **esimerkiks** vaikka **sun kanssa**, vaikka **ootkin** ihan raitis.

(Ajankohtainen kakkonen: Viina-ilta 2.9.1995)

Sananvalinnat *duunii*, *flirttailla* ja *jätjän* ovat kenties selvän merkki helsinkiläisyydestä. Vaikutelmaa helsinkiläispuhekielestä tukevat myös sellaiset ilmaukset kuin *mulla on siis niinku niin hirvee kiire* ja possessiivisuffiksittomat muodot *mun onni*, *sun kanssa*. Pyykkö käyttää eri vuoroissaan runsaasti myös *tt* ja *t*-varianttia, kuten sanoissa *kattelin*, *viitti*, *itellä*, *ittes* ja *ite*, *kuin*-sanaa merkityksessä 'kuinka' sekä 3. infinitiivin lyhyempiä muotoja *mennä istuu*, *vaivautuu lähtee*, *rupeen kinaa*, *tuun ostaa*, *kova tekee* sekä Etelä-Suomessa yleisiä monoftongiutuneita muotoja *lasii* ja *duunii*. Lisäksi hän käyttää niitä lukuisia puhekielen variantteja, joita monet leimattomamminkin puhuvat keskustelijat käyttävät.

Kolme julkisuuden henkilöä, kolme erilaista kielimuotoa. Mitä useampien henkilöi-

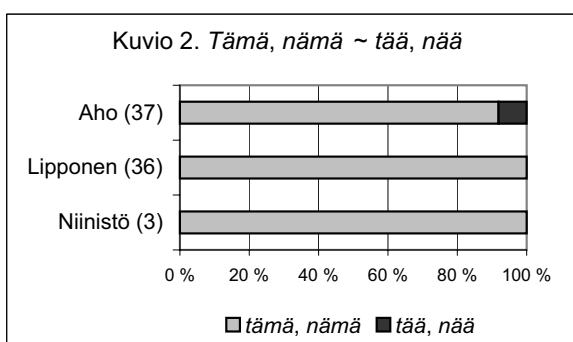
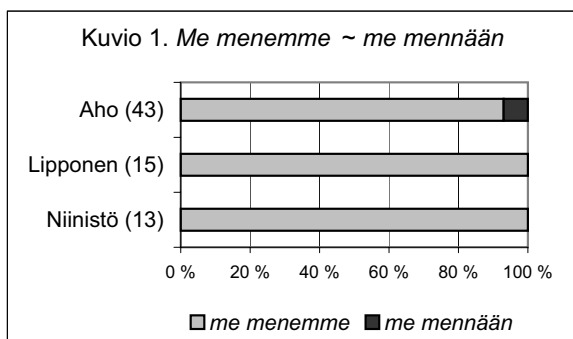
▷

den puhetta analysoitaisiin, sitä moninaisempi olisi variaation kirjo, ja siten käsitys julkisen puhekielen monimuotoisuudesta vahvistuisi.

Miten kielellinen variaatio sitten ilmenee silloin, kun on kyse valtakunnan huipulla toimivista poliitikoista, joiden arkielämän osana julkisuus on lähes päivittäin? Tämän vaihtelun äärelle päästään erityisesti vaalikeskusteluissa. Seuraavassa käsitelen lähinnä kolmea vaalikeskustelua.

Vuoden 1999 eduskuntavaalien alla MTV3:ssa 17.3.1999 käytyyn keskusteluun osallistui kolmen suurimman puolueen silloiset puheenjohtajat, Esko Aho, Paavo Lipponen ja Sauli Niinistö. Keskustelu kesti noin tunti 50 minuuttia. Seuraavassa esittelen viiden vaihtelevan piirteen valossa heidän kielellisiä erojaan ja samanlaisuuttaan tässä keskustelussa. Piirteet ovat yksikön 1. persoonan pronomini *minä*, *minu-* ~ *mä*, *mu-*, demonstratiivipronomini *tämä*, *nämä* ~ *tää*, *nää*, pääpainottoman tavun diftongi (*sellainen* ~ *sellanen*), monikon 1. persoonan verbitaivutus (*me menemme* ~ *me mennään*) ja partikkelit *että*, *mutta* ~ *et*, *mut*.³

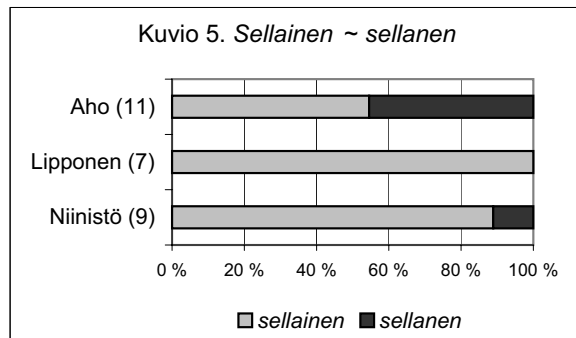
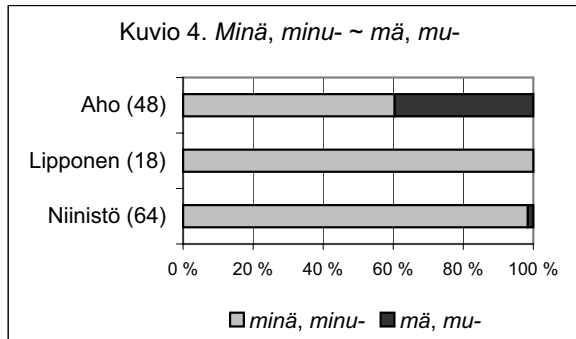
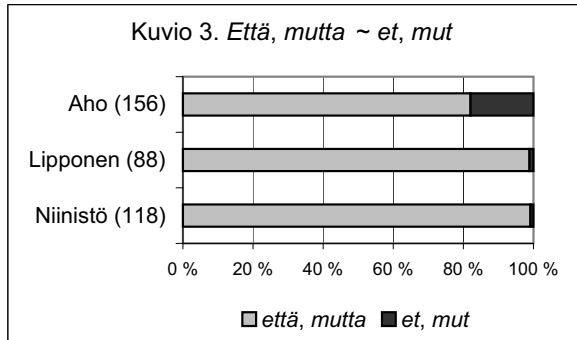
Kuviot 1 ja 2 osoittavat, että monikon 1. persoonan verbimuodon ja demonstratiivipronominien puhekielisiä varianteja käyttää keskustelijoista vain Aho, hänkin vain muutama kerran muotoa *me ollaan* ja pronominivariantteja *tää*, *nää*.⁴

³ Piirteet valikoituivat sen mukaan, millaisia puhekielisiä varianteja keskustelussa ylipäättään oli jollakulla keskustelijoista. Näiden lisäksi oli hiukan variaatiota myös sanassa *sitten*: lähes aina esiintyi muoto *sitten*, muutaman kerran *sit* tai *sitte*. Vaikka konjunktioiden *että* ja *mutta* vaihtelu saattaa ensi tuntumalta vaikuttaa kovin huomaamattomalta puheen virrassa, on ilmeistä, että loppuheittoiset muodot *et* ja *mut* erottuvat samalla tavoin kuin muukin puhekielisyys, jos ne esiintyvät hyvin yleiskielisessä ympäristössä.

⁴ Sulkeissa on esitetty kyseessä olevan puhujan yleiskielisten ja puhekielisten esiintymien kokonaismäärä.

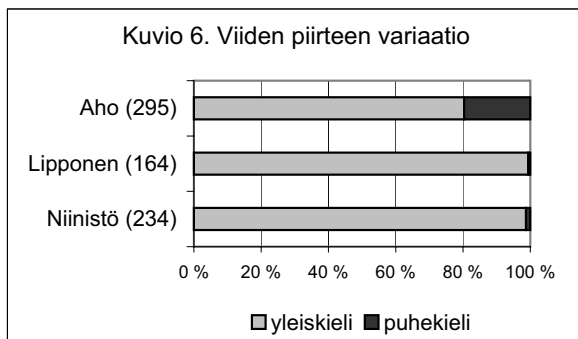
Kolmen muun piirteen variaatiota tarkasteltaessa Ahon ja muiden keskustelijoiden ero näyttää selvemmältä.

Aho käyttää lähes yhtä paljon variantteja *sellanen* ja *sellainen*. Lähes 40 % hänen 1. persoonan pronominesiiintymistään on *mä*-varianttia, ja loppuheittoisia konjunktioita *et* ja *mut* on vajaa viidennes esiintymistä. Lipposella ja Niinistöllä yleiskielestä poikkeavia variantteja on vain nimeksi.

▷

Mainittujen viiden piirteen variaation perusteella Ahon, Lipposen ja Niinistön äänen- ja muotovariaatio näyttää kuvion 6 kaltaiselta.

Kuvion perusteella voi nähdä, että Aho edustaa jossain määrin erilaista puhetapaa kuin keskustelukumppaninsa, jotka ovat johdonmukaisen yleiskielisiä. On kuitenkin todettava, että näiden piirteiden perusteella Ahosta saa puhekielisemmän kuvan kuin silloin, jos tämä vaihtelu ja koko sanemäärä, jossa myös kaikki vaihtelemattomat ilmiöt olisivat mukana, suhteutettaisiin toisiinsa. Vaihtelemattomuutta on hänelläkin toki enemmän kuin vaihtelua.⁵

Toiseksi tarkastelen lyhyesti TV1:ssä 29.1.2003 käydyin keskustelun perusteella kolmen suurimman puolueen silloisen puheenjohtajan kielen variaatiota. Olen poiminut tästä puolentoista tunnin keskustelusta Ville Itälän, Anneli Jäätteenmäen ja Paavo Lipposen puhekieliset variantit, mutta en ole suhteuttanut niiden määrää vastaaviin yleiskielisiin variantteihin. Tämä suhteuttaminen olisikin ollut relevanttia oikeastaan vain Itälän kohdalla, koska, kuten edellä Lipponen ja Niinistö, tässä keskustelussa Jäätteenmäki ja Lipponen ovat lähes sataprosenttisesti yleiskielisiä. Keskustelijoiden kielimuotojen ero käy havainnollisesti ilmi esimerkistä (4).

- (4) PL: -- ei mutta tietysti hallitus on päättänyt siitä että meillä on tämä valmius. ja nyt minä haluan tietää oppositiojohtajalta (.) oletteko te eri mieltä siitä että meillä pitää olla valmius jos sota syttyy (.) sen jälkeen YK-johtoiseen humanitääriiseen toimintaan osallistuminen (.) mahdollisesti rauhanturvatoimintaan, mitä mieltä te tästä olette.
- AJ: me (.) olemme sitä mieltä että nyt täytyy keskittyä siihen että asiassa saadaan rauhan [omainen ratkaisu.
- PL: [niin mutta se on eri asia. se on eri asia.
- AJ: että asetarkastajat voivat tehdä työnsä [ja että YK:n
- PL: [nii.

⁵ Tämä kvantifioinnin ja kielimuotojen suhteuttamisen ongelma on jatkuvasti läsnä variaation tutkimuksessa. Kuviot antavat ikään kuin vahvemman kuvan puhekielisyydestä kuin todellisuudessa kenties on laita. Toisaalta on sanottava, että puhetilanteessa kuulijalle merkitsevää on vähempikin vaihtelu, joten ongelma on kenties lopulta enemmänkin kuvauksen ongelma. Joka tapauksessa kuvioita tulee aina tarkastella kriittisesti ja konteksti huomioon ottaen.

- AJ: turvalli[suusneuvosto asian sitten ratkaisee.
 PL: [tottakai. tottakai mutta te ette ole vastanneet [tähän asiaan.
 VI: [jos **täsä** saa, jos
mä saa tähän väliin **kertoo** (.) kertoas **se** (.) olen **ollu** mukana **täs keskustelus**
 hallituksen piirissä ja. on **tottakai** järkevää **et hallitukses keskustellaa**
 siitä **et** mitä mahdollisesti tuleman pitää valmistaudutaan siihen **et** jos
 sota **kuitenki** syttyy niin ollaan valmiita antamaan humanitääristä apua.
 en usko **et siin** löytyy yhtään eri(.)seuraisuutta opposition tai hallituksen
 sisällä, sehän on järkevää toimintaa **et me keskustellaa** ja varaudutaa
 siihen **ni** niin näinhän tässä pitää toimia, se on [semantiikkaa **onks siin**
 päätös vai,
 PL: [tämähän näkee, tämän-
 hän näkee en sano kuka, ihan selvästi.
 AJ: [tässä on
 T1: [nyt tässä tavallaan koko ajan puhutaan siitä kuinka (.) minkälainen on
 Suomen suhde Yhdysvaltoihin, EU-maiden johtajat ovat ottaneet kantaa
 aika selkeästi Yhdysvaltain sotahankkeeseen, tiedetään että Saksa ja
 Ranska ovat suhtautuneet siihen selvästi nihkeämmin ja Englanti esimerkiksi
 huomattavasti myönteisemmin mikä on Suomen kanta.
 PL: Suomen kanta on se että [(.) minusta on hyvä että
 AJ: [hauska kuulla.
 PL: oppositiojohtaja on aivan samalla linjalla kun Suomen hallitus
 [että YK:n turvallisuusneuvosto YK:n
 AJ: [**tietäis vaan mitä hallitus on mieltä.**
 PL: turvallisuusneuvosto hoitaa tätä kriisiä. nyt on kysymys tästä kriisistä
 ja oppositiojohtaja ei ole vastannut siihen että mitä tehdään sodan jälkeen
 jos se syttyy.
 AJ: me emme ennakoit sotaa.

(Kohti vaaleja 29.1.2003)

Ville Itälä poikkeaa kahdesta muusta keskustelijasta ratkaisevasti. Seuraavassa on valikoima hänen tässä keskustelussa käyttämiään puhekielen variantteja, joista osa on selvästi lounaismurteiselle puhujalle tyypillisiä, osa laajemminkin Suomessa käytössä olevia variantteja:

- 1) *meijän, teijän, tehä*
- 2) *itte asias*
- 3) *mä*
- 4) *me käydään, me keskustellaan, me oltiin; me on laskettu, me on tehty, me ollaan kerrottu*
- 5) *ne on, menot on*
- 6) *tää, nää*
- 7) *puåluheen, suarastaan, hualta, miältä, viäläkä, tyällisyyspolitiikas*
- 8) *lähtee, kaikkee, selkee, tärkeetä, nopeesti; kertoo, sanoo; maksuu; miljardii*
- 9) *niit, näit, siin, mut, et, politiikas, asias, jokaisel, meil*
- 10) *tietyst, esimerkiks, lisäks, viimeks, opettais, auttais, laskis, sopisko, viiskyt*
- 11) *ratkasee*
- 12) *pyrkiny, pystyny, sanonu, ollu*
- 13) *sitte*
- 14) *ales*
- 15) *niinku*

Vaihtelu on siis runsasta. Lisäksi Turun murteelle tyypillistä toisen tavun vokaalin puolipituutta (*sanõnu*) esiintyy Itälän puheessa pitkin matkaa.

▷

Itälän murretausta tuntuu siis monin tavoin, ja puhekielen variantteja on runsaasti. Sen sijaan Lipposella niitä on vain hyvin vähän, ja nekin ovat leimattomia (esimerkiksi *katsoo, meil, tällasta, sillon, pitäs, esimerkiks, viiskymmentä, sitte, ku, niinku, jossaki*). Yhden kerran hän käyttää leikkillisesti savolaismurteista sanontaa *inäestää rätkäötettiin*, mutta merkitsee sen hymyillen selvästi sitaatinomaiseksi.

Yleiskielisin on Anneli Jäätteenmäki. Pohjalaisuus tulee esiin kahdessa kohdin, sanoissa *ilmaitteeksi* ja *tyhjätä*⁶. Siinä onkin melkein kaikki, mitä hänen yleiskielestä poikkeavista varianteistaan on sanottavaa.

Keskustelijat jakautuvat puhekielisten varianttien määrän ja laadunkin perusteella kahtia: yksi on leimallisesti turkulainen puhuja, muut kaksi yleiskielisiä. Variaationalyysin näkökulmasta Jäätteenmäki ja Lipponen asettuvat siis samaan kategoriaan. Jäätteenmäen kielimuotoon ja yleiskielisyyden olemukseen palaan kuitenkin vielä myöhemmin toisesta näkökulmasta.

KESKUSTELUJEN VÄLINEN VARIAATIO

Edellä oli esillä hyvin vähän variaatiota sisältävä keskustelu, jossa kuitenkin yksi keskustelijoista eli Aho vaikutti hieman puhekielisemmältä kuin muut. Seuraavaksi tarkastelen variaatiota keskustelussa, jossa sama Esko Aho on Tarja Halosen keskustelukumppanina vuoden 2000 presidentinvaaleissa 4.2.2000.⁷ Halosen ja Ahon puhutavan eroja havainnollistavat esimerkit (5) ja (6).

- (5) TH : .hh **kyl** siinä, (0.7) **tää** on ihan hyvä näkökulma sen takia **et** nyt **me aikasemmin puhuttiin** niin .hh kyllä ne **ihmiset siel** Keski-Euroopassa **pelkää** vapaan kansalaisyhteiskunnan puolesta myöskin että .hh **mä** käsittäisin **tän** kysymyksen näin päin.=.hh tottakai vapaat vaalit ei **o** kaikki vaan vaan osa tästä on myöskin sitä **et** ihmisillä on oikeus vapaasti .hh päättää (.) **esimerkiks** työehtosopimuksista ja muusta,=**mut** .hh se on **must semmonen niinkun** reuna-ilmio,

(Kaksintaistelu 4.2.2000)

- (6) EA : nimittäin minusta paljon tärkeämpää kun nyt on puhua eläkeiän nostamisesta joka taas on ollut esillä.=.hh niin paljon tärkeämpää on miettiä millä ta[valla saadaan nuoret ihmis]et=
TH : [miten on ollut nostaminen esillä,]
EA : =#i# nuoret ihmiset .hh ö: työntekoon ja työntekoon ja yrittämiseen kiinni. (.) ja **mä** olen huomannut että nuoret ihmiset nimenomaan **tän teknolokian** kehityksen ansioista .hh ja seurauksena ovat löytämässä aivan uudellaisia itsensä työllistämisen ja yrittämisen muotoja.=.hh

⁶ *Tyhjätä* 'tyhjentää' tunnetaan Suomen murteiden sana-arkiston mukaan nimenomaan Etelä-Pohjanmaalla, Pohjois-Satakunnassa ja Pohjois-Hämeessä, vain satunnaisesti muualla.

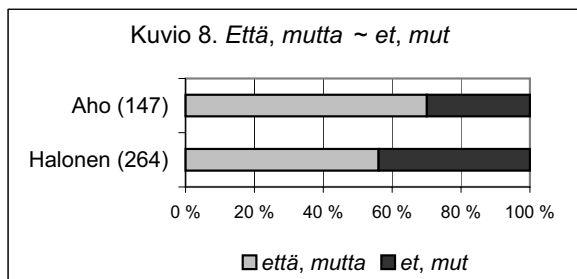
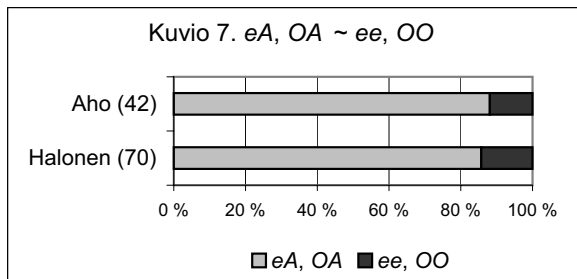
⁷ Laskelmat on tehty nimenomaan 4.2.2000 käydyistä keskustelusta. Keskustelujen sisäistä variaatiota käsittelessäni käytän myös esimerkkiä 3.2.2000 käydyistä keskustelusta.

siihen pitää rohkaista .hh ja **myös**ki yhteiskunnan .h erilaisten järjestelmien pitää mukautua siihen eikä niin päin että .hh että järjestelmät pakottavat nuoria johonkin muottiin vaan annetaan nuorten ihmisten .hh toteuttaa omia unelmiaan ja ja **tavotteitaan** >itse asiassa< entistä (.) vapaammin.

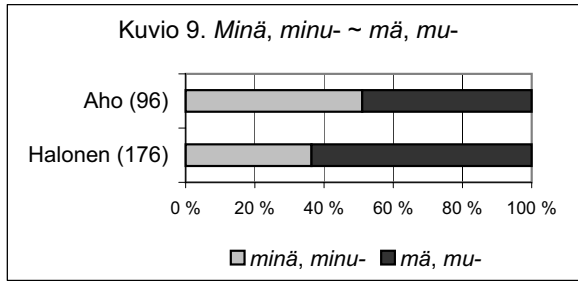
(Kaksintaistelu 4.2.2000)

Seuraavassa tarkastelen eräitä Ahon ja Halosen puhettavan eroja ja samanlaisuuksia kahdeksan kielenpiirteiden valossa. Neljä näistä on samoja kuin Ahon aikaisemmassa puhe-tilanteessa: yksikön 1. persoonan pronomini *minä*, *minu-* ~ *mä*, *mu-*, demonstratiivipronomini *tämä*, *nämä* ~ *tää*, *nää*, monikon 1. persoonan verbitaivutus (*me menemme* ~ *me mennään*) ja partikkelit *että*, *mutta* ~ *et*, *mut*. Lisäksi on neljä muuta varioivaa piirrettä: *eA*, *OA* ~ *ee*, *OO* -vaihtelu, monikon 3. persoonan (in)kongruenssi, passiivin 2. partiippi (*ollut* ~ *ollu*) ja *ts* ~ *tt*, *t* -vaihtelu. Samalla kun myös tässä kohden teen selkoa käyttäjäkohtaisista eroista, pyrin nimenomaan havainnollistamaan keskustelujen välistä eroa Ahon esimerkkien perusteella.

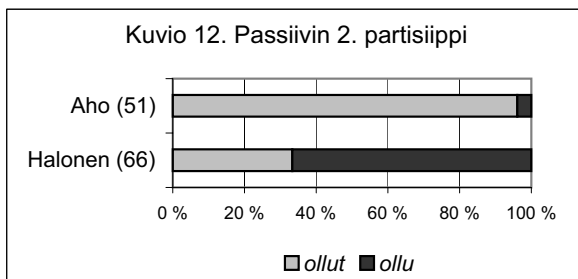
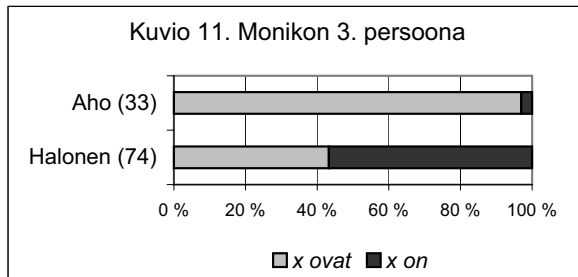
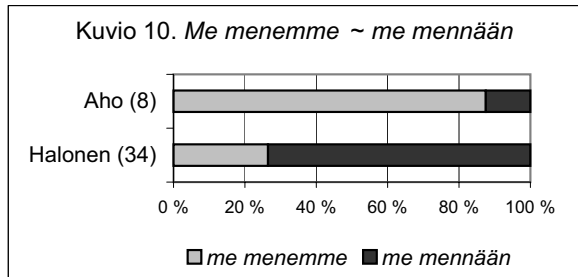
Kuvioissa 7, 8 ja 9 kuvattujen kielenpiirteiden variaatio näyttää siltä, että puhujat olisivat melko samankaltaisia, kuitenkin niin, että Halonen on kaikissa piirteissä hivenen puhekielisempi. Kun kuvioita 8 ja 9 vertaa vuoden 1999 vaalikeskustelun kuvioihin 3 ja 4, käy ilmi, että Ahon puhekielisyyden on Halosen seurassa hiukan vahvempi kuin Lipposen ja Niinistön seurassa.

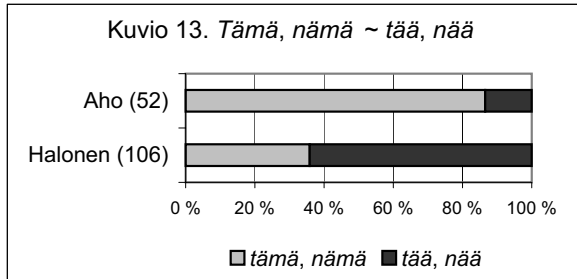

▷

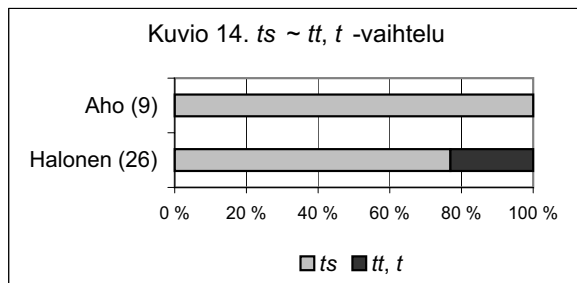
Ahon ja Halosen erilainen puhetapa käykin selvemmin ilmi kuvioista 10, 11, 12 ja 13.

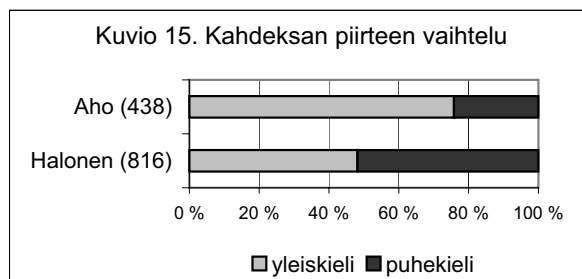

Kun Halonen käyttää enimmäkseen muotoja *me ollaan, ne tulee, ollu* sekä *tää ja nää*, Aholla nämä variantit ovat selvänä vähemmistönä. Muotoja *me ollaan* sekä *tää ja nää* hänellä on noin 15 % esiintymistä, *ne on* -tyyppiä ja *ollu*-partisiippia vain muutama prosentti.

Täysin varioimaton on Ahon *ts*, kun taas Halosella *tt ~ t*-varianttia on runsaat 20 % esiintymistä, kuten kuvioista 14 ilmenee.

Mainittujen kahdeksan piirteen variaation perusteella Ahon ja Halosen äänne- ja muotovariaatio näyttää kuvion 15 kaltaiselta.

▷

Halonen on selvästi puhekielisempi, kuten piirrekohtaisten kuvioiden perusteella on tietenkin syytä odottaakin. 52 % Halosen kaikista mainittujen piirteiden esiintymistä on (helsinkiläis)puhekielisiä varianteja, Aholla vain vajaa neljännes laaja-alaisia puhekielisyysiksi. Kun Aho oli vuoden 1999 puoluejohtajien vaalikeskustelussa puhekielisin, hän sijoittuikin nyt toisessa seurassa yleiskielisempään päähän.

Yhdessä Aho ja Halonen siis tuottavat keskustelua, joka puhekielisyydeltään poikkeaa vuoden 1999 vaalikeskustelusta. Kysymys on sekä piirteiden määrästä että laadusta. Poikkeama on kuitenkin enemmän Halosen kuin Ahon aikaansaamaa, vaikka Aho näyttäisi olevan eräissä piirteissä hieman puhekielisempi kuin 1999. On siis nähtävissä kahdenlaista tendenssiä: puhuja mukautuu jonkin verran puhekumppanin suuntaan, ja toisaalta omaleimaisuus säilyy: kun käyttää tiettyjä varianteja, niitä käyttää kaikissa puhetilanteissa.

Laskelmien perusteella voisi siis sanoa, että Halonen on helsinkiläispuhekielinen. Samalla hänen kielenkäyttönsä osoittaa hyvin sen, miten monitasoinen kielimuodon käsite on. Samaan aikaan kun hänen helsinkiläinen taustansa on vahvasti läsnä, hän voi olla myös hyvin yleiskielinen.⁸ Tätä vaihtelua tarkastelen seuraavassa, kun siirryn keskustelunsisäiseen variaatioon.

KESKUSTELUN SISÄINEN VARIAATIO

Varianttien esiintymiseen eli siihen, käyttääkö puhuja puhekielistä vai kirjakielistä varianttia, vaikuttavat monet seikat: puheenvuoron luonne eli se, onko kyseessä pitkä esitelmöivä monologivuoro vai vilkas dialogi, käsiteltävät puheenaiheet, vuoron sijainti keskustelussa ja niin edelleen. Myös puhujan perspektiivi⁹ asiaan voi olla ratkaiseva syy siihen, millaiseksi variaatio yksittäisessä vuorossa muotoutuu. Esimerkin (7) avulla havainnollistan perspektiivin vaikutusta puhujan variantteihin.

- (7) TH: =voinko vastata tähän että kun Saksan puheenjohtajuuskauden aikana niin sanotusta agenda 2000:sta sovittiin eli siitä että mikä on Euroopan unionin tulevaisuuden budjettipolitiikka ja miten laajentuminen siihen sopii, **ni** siinä yhteydessä käytiin myöskin sekä hallituksen että eduskunnan kanssa keskustelut siitä että mikä **tää** ratkaisu on. siitä saatiin yhteinen **ratkasu** ja minun mielestä se toinen puoli mihin Esko Aho (.) ihan oikein toi toi **niinkun** tässä **aikasemmassa** puheenvuorossaan huomionsa niin se on se että ei ketään uutta ehdokasmaata saa ottaa **vaan niinkun** poliittisen sympatian vuoksi mukaan, vaan **heiän** pitää täyttää **nää** molemmat ehdot, ja **nää** ehtojen täyttäminen **tän** demokratia- ja talousehdon täyttäminen **nin** sitten pitää huolen siitä että tästä ei tule liian **kallista**. ja: **täs** mielessä **nii musta nin** kukaan ei tietysti halua maksaa enempää kuin osuutensa on **mut** että tästähän on päätökset ja **mä oisin kysynyikki** vain sitä että **et** onko onko **onks** tässä **niinku** olemassa joku **uus** idea

⁸ On syytä huomauttaa, että yleiskielisyys on ollut varsinkin aiemmin osa helsinkiläistä puhetapaa. Helsinki maan pääkaupunkina, hallinto- ja yliopistokaupunkina on tarjonnut maaperän yleiskieliselle puhetavalle. Helsinkiläispuhekielellä on kuitenkin tapana tarkoittaa Helsingin hämäläispohjaiseen puhekieleen kuuluvia varianteja. (Helsingin puhekielen muotoutumisesta ks. Paunonen 1995 [1985]: 12–23.)

⁹ Perspektiivin käsitteestä ja sen suhteesta puheenaiheeseen ks. esim. Linell 2002.

että **et** millä tavalla **et pitäskö tää sit** agenda 2000 **jotenki** purkaa sehän on **eduskunnanki** hyväksymä (.) kanta.

(Presidentti 2000, TV1 3.2.2000)

Puhekielisiä varianteja on luonnollisesti koko vuoron ajan, mutta niiden määrä lisääntyy, kun puheenvuoron intensiteetti muuttuu kuvailevasta, papereihiin viittaavasta tekstistä omiin käsityksiin ja vuoron lopussa esitettyyn kysymykseen. Esimerkki kuvaa mielestäni sitä, miten lopulta pienin keinoin monologisesta tehdään dialoginen. Se tapahtuu tietenkin myös muuten kuin äänne- ja muotovariantteja vaihtelemalla, mutta niillä on tässä prosessissa merkitsevä rooli.

Sama ilmiö on nähtävissä myös esimerkissä (4) (ks. s. 376), jonka loppupuolella Jätteenmäki sanoo: *tietäis vaan mitä hallitus on mieltä*. Tässä puhuja kohdistaa lausumansa keskustelukumppanille, Lipposelle, eli itse asiassa arvioi hallituksen käsitysten epäselvyyttä. Näin tehdessään puhuja lakkaa hetkeksi olemasta monologin esittäjä. Arkinen dialogi tulee lähes idiomin muodossa häivähdyksenomaisesti monologin keskelle häipyäkseen sitten taas pois. Tähän vuorovaikutteeseen esimerkkiin kasautuu niin ikään useampi puhekielen piirre aivan kuten edellä Halosen vuorossa, ja vuoro myös sanotaan aivan toisella äänellä kuin muut vuorot.

LOPUKSI

Variaation tunnistaminen ja siihen huomion kiinnittäminen ei ole sidoksissa vain äänne- ja muotovarianttien määrään. Sillä on tietenkin oma merkityksensä, ja varianttien määrä ja laatu vaikuttavat käsityksemme ihmisen puhutavasta. Puhujia lopullisesti erottelevat elementit ovat kuitenkin kenties hyvin syvällä, piirteissä, puhumisen tavoissa, joihin variaationanalyysin keinoin ei helposti edes yllä.

Tämä tulee näkyviin erityisesti silloin, kun keskustelijat käyttävät yleiskieltä, jossa mikään ei ensin tuntuisi erottuvan mistään. Kuitenkin puhujat käyttävät tätä muoto- ja äännevarianteiltaan tietynlaista kieltä hyvin eri tavoin. Yleiskielen sisälläkin on variaatiota. Yleiskielen sisäisen variaation olemassaolo määrittäytykin kenties siitä, mikä on puhumisen tempo, mikä painottamisen tapa ja miten tehokkaasti esimerkiksi loppuäänteitä korostetaan tai miten muuten tuotetaan äänteitä, esimerkiksi diftongeja. Myös tauotuksella ja sanojen erottelemisella toisistaan on merkitystä yleiskielisen ja yleiskielisen puhujan erottamisessa. Puhuja voi »ryhtyä (.) painottamaan (.) selvästi sanojaan, ääntää (.) diftongit ja loppu-*t:t* (.) korostuneen huolellisesti ja (.) pitää samalla (.) paljon lyhyitä (.) taukoja». Kun puhuja sen sijaan puhuu omalla äänellään, vaikka esiintymisäänellä, hänen ääntämispaikkansa ja ääntämistehonsa on toinen kuin edellä. Tästä erosta ehkä johdetaan, miksi toisten televisiokeskustelijoiden yleiskielisyys ei kiinnitä erityisempää huomiota ja toisten puheen äärellä ainakin osa meistä tuntee olonsa vaivautuneeksi.

Silti pintaakin, siis äänne- ja muotopintaa, tarkastelemalla näyttäisi pääsevän erojen äärelle. Kysymys ei kuitenkaan ole vain kvantiteetista, vaan pikemmin kvaliteetista. Kun yksi *tyhjätä*-verbi tai yksi lausuma *tietäis vaan mitä hallitus on mieltä* saa poliitikon kuulostamaan hetken omalta itseltään, voi olettaa, että myös äänne- ja muotovariaatio saa keskustelut monipuolisemmiksi ja on merkitsevä. Yhden puhekielisen sanan tai muodon mu-

▷

kana seuraa yleensä monta muuta puhekielistä varianttia.

Televisiopuhetta on variaationanalyysin näkökulmasta tarkasteltu Suomessa noin kymmenen vuoden ajan. On osoittautunut, että tietyt variantit — ne joita tässäkin yhteydessä on käsitelty — ovat tulleet jäädäkseen niiden puhekieleen, jotka puhuvat leimattominta puhekieltä, siis sellaista, josta kotiseutu ei niin selvästi käy ilmi. Tärkeää identifioinnin kannalta voi tietenkin olla myös se, että puhe on niin leimatonta.

Samaan aikaan, kun pääkaupunkiseudulla tutut piirteet voivat rauhassa esiintyä televisiossa, turkulaiset piirteet eivät sitä voi tehdä. Tällä seikalla voi olla sekä sosiologisia että lingvistisiä selityksiä. En muista kenenkään kirjoittaneen presidenttiehdokas Tarja Halosen variantteja vastaan, mutta Ville Itälä sai vuoden 2003 vaalien alla sanomalehdissä kielenkäyttönsä takia paljon huomiota. Tässä ehkä vaikuttaa enemmistön ääni ja pääkaupunkiseudun iltapäivälehtien toimittajien ja televisionkatsojien näkemykset enemmän kuin muiden. Kysymys voi myös olla siitä, onko puheessa jatkuvasti kuultavissa jokin murrepiirre, kuten Itälällä toisen tavun vokaalin puolipituus tai diftongien avartuneisuus, vai ei. Halosen ja monen muun puhujan piirteet ovat kuitenkin enemmän ajoittaisia ja voivat olla huomaamattomasti keskellä muodoiltaan ja sanastoltaan hyvinkin yleiskielistä ympäristöä eivätkä siten herätä kuulijan huomiota.

Televisiopuheen variaatio kuvastaa siis kaikkiaan keski-ikäisen nykysuomalaisen puheen variaatiota. Jos näiden keskustelujen variaatiota jotenkin voi luonnehtia, voi sanoa, että varovainen leimattomuus on useimpien keskustelujen tunnuspiirre. Tämä voi liittyä myös keskustelujen sisältöön, mutta puhun nyt siis pelkistä äänne- ja muotovarianteista. Jossain määrin nykyinen tasavallan presidentti ja Uudenmaan ulkopuolelta tuleva puoluejohtaja tai kansanedustaja voivat tätä kuvaa horjuttaa, mutta useimpien televisio-puheessa leimallisia puhekielisiä variantteja ei ole. Jos haluaisimme enemmän variaatiota television poliittisiin keskusteluihin, vieraiksi pitäisi kutsua nuoria ja vanhoja, kaupunkilaisia ja maalaisia, laajemmin eri ammatteja edustavia. Toisaalta on sanottava, että näennäisen yleiskielisyyden takana piilee monenlaista kielimuotoa.

Olen tässä yhteydessä tarkastellut hyvin tottuneita, korkeassa asemassa olevia televisioesiintyjä. Julkisen puheen variaation kuvaamiseksi olisikin hyvä analysoida hyvin erilaisia keskusteluja ja hyvin erilaisia ohjelmia. Olisi joskus kiinnostavaa toteuttaa yhden päivän analyysi, jolloin tarkastelun kohteena olisivat kaikki tv-kanavien suomenkieliset ohjelmat. Silloin olisi ehkä vielä oikeutetumpaa puhua julkisesta variaatiosta kuin silloin, kun liikutaan vain yhdenlaisissa ohjelmissa hyvin samasta elämänpiiristä olevien poliitikkojen parissa. Julkisen puheen variaatio kun on muutakin kuin julkisuuden henkilöiden variaatiota, vaikka heillä tässä julkisuudessa onkin suuri osa. ■

LÄHTEET

- HÄMÄLÄINEN, SIMO O. 1970: Äänteelliset puhekielisyudet radiossa. – *Kielikello* 3 s. 10–13.
KARTTUNEN, KAARINA 1986: Millaisia puhekielen rekistereitä radion ja television ohjelmissa tarvitaan? – *Kielikello* 2 s. 209–212.
LINELL, PER 2002: Perspectives, implicitness and recontextualization. – Carl. F. Graumann & Werner Kallmeyer (toim.), *Perspective and perspectivation in discourse* s. 41–57. Amsterdam: John Benjamins.

- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – TIITTULA, LIISA 2000: *Televisiokeskustelun näyttämöllä. Televisio-institutionaalisuus suomalaisessa ja saksalaisessa televisiokeskustelussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAANANEN, RITVA 1996: Kuuntelija radion kielen normittajana. – *Virittäjä* 100 s. 520–535.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995 [1985]: *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
Sähköposti: pirkko.nuolijarvi@kotus.fi